

som en anmelder må – forsøger at trænge ind i de syv bind, bliver man stadig mere begejstret. Hvor jeg tidligere troede, at dette storværk ville spærre for andre mere tematiske, er det nu min opfattelse, at det vil anspore til yderligere studier. Udgangspunktet findes i disse syv bind.

Axel Bolvig

SØREN BALLE: Statsfinanserne på Christian 3.s tid. Aarhus, Universitetsforlaget 1992. 580 sider, kr. 338.-.

Wolfgang von Utenhof gav i 1538 kong Christian III det råd, at han skulle »nøje våge over orden i sine indtægter og udgifter«. ¹ Der er da heller ikke tvivl om, at statsfinanserne under reformationskongen blev mere over-skuelige end tidligere, men de metodiske og kildemæssige problemer for vore dages historikere er stadig så overvældende, at studiet af Christian III's statshusholdning kun har lokket få. Af dybtgående analyser kan man, bortset fra Johan Grundtvigs og Erslevs undersøgelser, kun nævne Astrid Friis' studier. Nu har Søren Balle imidlertid sat sig som mål at trænge ind i og rekonstruere Danmarks statsfinanser 1533 til 1548. Det er blevet til en bog så fuld af indfald og udfald, at en anmeldelse må begrænse sig til at søge at tegne visse hovedlinjer.

Fastlæggelsen af undersøgelsesperioden hænger snævert sammen med den rekonstruktionsmetode, som Balle anvender. Den egentlige genstand for hans undersøgelser er statsgældens udvikling og de slutninger, der ud fra den kan drages om statens budget. Det er forfatterens hensigt år for år at beregne gælden og således fastlægge det minimum, som centralkassen må have disponeret over. Derfor må han nødvendigvis begrænse sig til et tidsrum, hvor der findes en statsgæld af betydning, og det er der unægtelig i undersøgelsestidsrummet. I en række hefter har Balle udgivet kilderne til den gæld, som Christian III måtte stifte for at erhverve Danmarks trone, og som det lykkedes kongen at likvidere i årene op til 1548. ² I denne afhandling præsenteres vi for sammenfatningen af disse studier, der tillader os at følge en bølgebevægelse.

¹ A. Heise: Wolfgang von Utenhof, Kongerne Frederik den 1stes og Kristian 3dies tyske Kansler. Historisk Tidsskrift 4 Rk., Bd. 6. Kbh. 1877-78, s. 272.

² I serien Memo udgivet af Økonomisk Institut, Aarhus Universitet. Her er udkommet følgende titler: Jørgen Pedersens jyske rentemesterregnskab 1546 (1985). Kronens gæld på Kielersomslaget 1537-48 (1987). Kronens kreditorer i Danmark 1533-48(59) (1987). Kronens kreditorer på Kielersomslaget 1533-48 (1987). Mønt, vægt og kornmål i Danmark i 1500-tallet (1987).

Ved Frederik I's død 1533 udgjorde kongerigets likvide kapital 119.000 mark lybsk i skrin på Gottorp slot, der ganske vist måtte modregnes passiver på 258.000 mark. I de følgende år bevirkede imidlertid krigsudgifter på 1,2 millioner gylden, at statsgælden steg stærkt for at nå et maksimum i 1538 på over 600.000 mark lybsk. I årene frem til 1548 blev den samlede gæld så kun langsomt afdraget, men Balle kan dokumentere, at der alligevel fandt betydningsfulde omlægninger sted. Udlandsgælden til bl.a. Gustav Vasa og Albrecht af Mecklenburg afvikledes i årene omkring 1540, imens pantegælden i hertugdømmerne steg jævnt fra 1538 til 1545, for herefter at forsvinde og fuldstændigt at erstattes med kongerigsk pantegæld. Ved udgangen af undersøgelsesperioden var al gæld omtrent betalt.

Fastlæggelsen af denne bevægelse repræsenterer en central landvinning i udforskningen af 1500-tallets danske statsfinanser. Med udgangspunkt heri giver forfatteren sig i kast med rekonstruktionen af indtægter og udgifter i undersøgelsesperioden, idet han går ud fra, at kronens betalinger på Kieleromslaget og andetsteds må være identiske med dens minimale indtægt. De indtægter, der virkelig er af betydning, finder man i skatter, salg af jordegods og Øresundstolden, mens de store udgifter ud over gælden først og fremmest må være gået til hær og flåde. En modregning viser generelt overskud, og det fremgår med sikkerhed, at Christian III fulgte Utenhofs råd om at holde orden i indtægter og udgifter. Et af de sikkert holdbare sideresultater af Balles undersøgelse bliver derfor, at den berømte »halsløsning« må være stærkt overvurderet. Der synes i det danske statsregnskab ikke at være plads til enorme indtægter fra underkuede nordvestjyske selvejere. Lige så tankevækkende ræsonnementer fremsætter forfatteren angående de danske len, hvor han tillægger de stigende kornpriser afgørende betydning for valget af forleningsform og afskaffelsen af afgiftslen.

For at fastlægge indtægter og udgifter foretager Balle en omfattende kildegennemgang. Bl.a. gennemgår han detaljeret kilderne vedrørende hær, flåde og borgbyggeri og giver værdifuld detaljeret viden om disse områder. At der forekommer fejl, kan naturligvis ikke undgås – som når toldindtægten af Aabenraa sættes til 1300 mark, skønt den i virkeligheden ikke var 1/4 af dette beløb.³ Resultaterne kan også ofte ikke blive mere end skøn, da kilderne ikke rækker til andet. Visse steder er det klart, at sikrere vurderinger havde kunnet nås ved en yderligere kildebennyttelse. Jeg kan her pege på, at en gennemgang af det omfattende slesvigholstenske regnskabsmateriale fra amterne havde kunnet bidrage til

³ S. 201. Det opgivne beløb er i virkeligheden amtets totale indtægt.

forfatterens diskussion af de for det samlede statsbudget så vigtige skatter fra dette område. Desværre forlader Balle sig her på den ældre udgave af »Sønderjyske Skatte og Jordebøger« og inddrager ikke de utrykte regnskaber.⁴ Havde han gjort det, ville han mere præcist have kunnet give oplysninger om dels antallet af slesvig-holstenske skatter og dels deres takster, hvad der i nogen grad havde forbedret mulighederne for teoretisk beregning af skatteprovenuet. I denne forbindelse havde man med fordel kunnet inddraget Wolfgang Pranges oversigter over antal gårde og plove i 1500-tallets Slesvig-Holsten.⁵ Ved kombination af regnskaberne og oplysninger om plov tallene må nemlig forholdsvis sikre beregninger af skatteprovenuet kunne opstilles. Et eksempel på mulighederne kan vises ved en gennemgang af Sønderborg amtsregnskaber i tiåret 1533-1543. Med de tal for skatteindtægter, som er noteret her, kan man med Pranges oplysning om, at Sønderborg amts 833 plove udgjorde 5,5 % af det samlede slesvig-holstenske landsherrelige plovtal i 1543, beregne, hvad alle (100 %) landsherrelige plove teoretisk gav.

Tabel 1. Beregnet skat af landsherrelige gårde i Slesvig-Holsten beregnet ud fra 5,5 % af samtlige skatteydere i mark lybsk (afrundet). Kilde: Sønderborg amts regnskaber 1533-1543.

År	Sum
1533	31.800
1534	131.745
1535	33.854
1536	64.436
1537	124.436
1538	intet
1539	?
1540	84.763
1541	12.800
1542	87.527
1543	166.581

Metoden vil kunne raffineres og overvejes yderligere – ikke alle skatter er plovskatte – og det statistiske grundlag vil kunne forbedres med

⁴ F. Falkestjerne og Anna Hude: Sønderjyske Skatte- og Jordebøger. Kbh. 1895-99. For en kritik af denne udgave se Bjørn Poulsen: Regnskabsmateriale fra slesvigsk lokaladministration før 1544. Arkiv. Bd. 14. 1992.

⁵ Wolfgang Prange: Landesherrschaft, Adel und Kirche in Schleswig-Holstein 1523 und 1581. Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte. Bd. 108. 1982, s. 51-90.

inddragelse af flere regnskaber, men må vel blive den sikre baggrund for fremtidige beregninger af det totale skatteprovenu. Her må jeg imidlertid straks gøre opmærksom på et centralt forhold, som også kun mangelfuldt belyses hos Balle: Det samlede skatteprovenu er umiddelbart uinteressant set fra centralkassens side. En gennemgang af de slesvig-holstenske amtsregnskaber demonstrerer nemlig, at skatterne indgik i amtets almindelige regnskab. Jeg viser her hovedtallene fra Sønderborg amtsregnskaber 1533-1543.

Tabel 2. Hovedtal i Sønderborg amts regnskaber 1533-1543 i mark lybsk (afrundet). Kilde: Amtsregnskaber 1533-1543.

År	Skat	Indtægter	Udgifter	Overskud
1533	1749	3756	3956	-200
1534	7246	9085	8209	876
1535	1862	7177	10567	-3390
1536	3544	5500	6183	-683
1537	6844	9494	8886	608
1538	-	2619	2861	-242
1540	4662	6395	3992	2403
1541	704*	5691	5707	-16
1542	4814	7037	5407	1727
1543	9162	12982	6496	6486

* restancer fra 20-penningskat 1540

Som også studier af andre slesvig-holstenske amtsregnskaber viser, er det tydeligt, at amternes budgetter balancerede med omtrent lige store indtægter og udgifter – og balancen bl.a. netop etableredes ved ekstraskatterne.⁶ Dette forhold har vidtrækkende konsekvenser for Balles formodning om direkte sammenhæng mellem skatteindtægter og centralkassens evne til at betale gælden i Kiel. Forholdet har desværre været mere kompliceret.

Generelt havde afhandlingen vundet ved en strammere disponering. Man kunne også have ønsket sig en mere bred, teoretisk og komparativt anlagt tilgangsvinkel. Balle argumenterer for, at »skattestaten« blev indført i Danmark i 1536. Det kan han kun gøre, fordi han ikke orienterer sig bagud til Christian II's skatter eller fremad til den statsfinansielle

⁶ Bjørn Poulsen: Aabenraa amt og dets økonomi på reformationstiden. Sønderjyske Årbøger 1992, s. 11-31.

revolution ved år 1660 – og ikke gør sig klart, at han benytter et begreb, der er defineret i modsætning til »domænestat«. Og ingen, heller ikke Balle selv, vil hævde, at netop året 1536 – reformationsåret med kirkegodsets begyndende inddragelse – ikke skulle være et centralt år i de kongelige domæners udvikling. Hvad vi oplever i tiden 1533 til 1548, er, hvis vi forbliver i begrebernes verden, domænestatens temporære gripen til ekstraskatter. Det er et fænomen, som strækker sig fra ca. 1250 og frem til 1660, men som naturligvis måtte blive yderst fremtrædende med 1500-tallets dyre lejhære. Det havde her været en fordel, hvis Balle havde sammenlignet det danske finanssystem med de løsningsmodeller, som andre europæiske stater greb til for at håndtere tidens militære udfordring. Hans tilløb til en sammenligning med Sverige ville således have vundet meget ved en diskussion af Hammerströms og Odéns undersøgelser, og henvisninger til behandlinger af de tyske fyrstestaters finansielle systemer havde været klargørende for graden af dansk egenart.

Balles bog er ikke letlæst, den bevæger sig ofte ud ad sidespor, og der er meget at diskutere i den, selv om det sidste jo bestemt er en kvalitet. Med dette sagt må det fastholdes, at bogen som helhed repræsenterer en meget betydelig forøgelse af vor viden om Christian III's finanser, og at rekonstruktionen af den danske gældskurve fra 1533 til 1548 givetvis vil blive stående som en fast støtte i vor ellers så usikre tidlige finanshistorie.

Bjørn Poulsen

JOHANNES BRIX: En sammenlignende studie af udviklingen indenfor lægestanden i kongeriget og hertugdømmet Slesvig indtil år 1864. Aabenraa, Forlaget Lycke (eget forlag) 1992. 243 s.

Med denne historiske afhandling har læge Johannes Brix erhvervet den lægevidenskabelige doktorgrad. Der er tale om en bredt anlagt, dybtgående og på flere punkter nyskabende undersøgelse.¹

Traditionelt har lægehistorisk forskning ofte rettet opmærksomheden mod enkelte læger og deres betydning. Kun sjældent er der foretaget mere omfattende og tværgående analyser af lægestanden, af standens placering i den almindelige historiske og samfundsmæssige udvikling og

¹ Anmeldelsen gengiver i omarbejdet og forkortet form første officielle opponents indlæg ved forsvaret af afhandlingen for den lægevidenskabelige doktorgrad på Københavns Universitets medicin-historiske museum 10. december 1992.